

Efterlivet og Dødens Have hos H. C. Andersen

Af Kirsten Dreyer

Forskningsstipendiat, cand. phil., Det Kongelige Bibliotek

Udødeligheden

I 1840'erne holdt H.C. Andersen jul i en årrække hos lensgreve A.W. Moltke på Bregentved, hvor han nød at gå tur i den smukke slotspark.

Under en af sine spadsereture kom han til Johannes Wiedewelts obelisk, som Moltkes farfar, overhofmarskalk A.G. Moltke havde rejst til minde om Frederik V (fig. 1). Et tyndt snelag dækkede stenene omkring obelirken, og tankeløst skrev Andersen med sin stok i sneen:

”Udødelighed er som Sneen,
Imorgen kan man ikke see'en!”

Da han en dag kom hen til stedet igen, var al sneen smeltet på nær en lille plet, hvor kun ordet ”Udødelighed” stod tilbage! Dybt grebet af dette mærkelige tilfælde var hans umiddelbare reaktion: ”Gud, min Gud, jeg har aldrig tvivlet!”¹ Historien vidner om, at Andersen troede fuldt og fast på et liv efter døden eller rettere, han **vilde** tro på det, om end den i realiteten også afslører en forudgående tvivl, som nu var blevet gjort til skamme.

H.C. Andersen var hele livet optaget af religiøse spørgsmål, bl.a. hvorvidt alle fik del i det evige liv. I så henseende var han aldrig i tvivl. Var der et evigt liv, var det i givet fald noget, mennesket kunne gøre krav på, et standpunkt, der havde sine rødder i hans fattige barndom samt den indignation og følelse af social uretfærdighed, der ligger bag historier som *Den lille Pige med Svovlstikkerne* og *Hun duede ikke*.

Det kom bl.a. til udtryk i en samtale med Oehlenschläger, som gjorde et dybt indtryk på ham. Oehlenschläger spurgte

Fig. 1. Johannes Wiedewelt:
Obelisk i Bregentveds
Have 1772.
Foto: Kirsten Dreyer 2015.

ham, om han nu også var så sikker på, at der var et liv efter dette. "Jeg holdt fast paa Forvisningen herom, grundet i Guds Retfærdighed, men brugte i min stærke Udtalelse de uoverveiede Ord: "Mennesket kan forlange det!" – Da vedblev han: "Er det ikke igjen en stor Forfængelighed af Dem, at turde forlange et evigt Liv. Har ikke Gud givet Dem saa uendeligt Meget i denne Verden. Jeg veed," vedblev han, "hvilken uendelig Fylde af Godhed han forundte mig; naar jeg i Døden lukker mine Øine vil jeg taknemlig prise og vel-signe ham; forundes mig da endnu et evigt Liv, da tager jeg det som en ny uendelig Naade." "Saaledes kan *De* tale," sagde jeg, "Gud gav Dem saa uendeligt Meget paa Jorden, ogsaa jeg bør sige det, men hvor Mange stillede ikke ganske anderledes i Verden, de kastedes herind med et sygt Legeme, en kuert Aand, førtes ind i de bittreste Forhold til Sorg og Savn, hvorfor skulle de saaledes lide, hvorfor blev det saa ulige fordeelt, det var en Uret, og den kan Gud ikke øve, han vil give Erstatning, løfte og løse Det vi ikke kunde!"²

Opstandelsen

Men ét var troen på et evigt liv, noget andet var spørgsmålet om opstandelsen. Var det kun sjælen eller tillige legemet, der skulle genopstå? Dét spørgsmål optog H.C. Andersen hele livet igennem.

Medens kirken op gennem tiden forkyndte, at opstandelsen skete på dommedag, vandt tanken med oplysningstiden frem, at den sker umiddelbart efter døden, fordi man nu skelnede mellem krop og sjæl. Mange afviste derfor troen på kødets opstandelse i konkret forstand til fordel for sjælens. Allerede i sin skoletid i 1820'erne gjorde Andersen denne tankegang gældende i sine danske stile påvirket af P. Krog Meyers *Lærebog i den christelige Religions- og Sædelære* (1818), hvor han fx skriver: "'Legemet skal opstaa af Graven." siger Skriften, men siger den ikke ogsaa: "Aanden vil gaa til Gud som gav den, men Støvet til Jorden hvoraf den er taget".³ Denne opfattelse bevarede han hele livet, og på hans gravsten på Assistens Kirkegård stod der netop de sidste fire verselinjer af hans digt "Oldingen" (1874), der rummer essensen af hans udødelighedstro:

"Den Sjæl, Gud i sit Billede har skabt,
er uforgængelig, kan ei gaae tabt;
Vort Jordliv her er Evighedens Frø,
Vort Legem' dør, men Sjælen kan ei dø."⁴

I Andersen-litteraturen har der paradoksalt nok været ringe fokus på hans forestilling om livet efter døden, selv om han fx i den realistiske roman *At være eller ikke være* fra 1857 netop skriver om et af tidens aktuelle emner: tro kontra viden. Her diskuterer hovedpersonen Niels Bryde om muligheden af et evigt liv med en ung jødisk pige, Esther, der sværmer for kristendommen, og Niels, der på det nærmeste er ateist, lover, at han vil sende et signal fra det hinsidige, hvis han dør før Esther, såfremt der er et liv efter døden. Skæbnen vil imidlertid, at Esther kort efter dør, og da tonen E efterfølgende pludselig lyder fra klaveret i stuen, tolker Niels den – selvfølgelig – som et signal fra Esther og vender tilbage til sin barnetro.⁵

Medens Niels Bryde blot konstaterer eller får bekræftet, at der er et liv efter døden, men ikke hvordan det former sig, finder man forskellige bud på denne side af sagen i eventyrene. I *Paradisets Have* (1839) møder man en fuldstændig traditionel - og mandschauvinistisk - forestilling om paradiset, der er beskrevet som en sal med "hvide gjennemsigtige Lilier, de gule Støvtraade i hver var en lille Gulddharpe, som klang med Strængelyd og Fløitetoner. De skønneste Piger, svævende og slanke, klædte i bølgende Flor, saa man saae de deilige Lemmer, svævede i Dandse, og sang om hvor herligt det var at leve, at de aldrig vilde døe, og at Paradisets Have skulde evig blomstre".⁶ *Paradisets Have* er tydeligvis den rene 1001 Nat.

Også i eventyret *Engelen* (1844) gør H.C. Andersen sig forestillinger om efterlivet: "Hver Gang et godt Barn dør, kommer der en Guds Engel ned til Jorden, tager det døde Barn paa sine Arme, breder de store hvide Vinger ud, flyver hen over alle de Steder, Barnet har holdt af, og plukker en heel Haandfuld Blomster, som de bringe op til Gud for der at blomstre endnu smukkere end paa Jorden."⁷ Traditionelt opfattes engle som væsener, der hverken er guder eller mennesker, men fungerer som sendebud fra Gud. Også hos H.C. Andersen er englen et sendebud, men pointen er, at englen eller rettere englene, for der optræder to, er døde børn. De døde børn svæver med andre ord rundt i universet. Og Paradiset må være et sted, der ligner Jorden, men blot er endnu smukkere. Hvad voksne bliver til efter døden, ligger uden for eventyrets univers. Til gengæld bekræfter det Andersens forestilling om, at den svage, den fattige eller den uretfærdigt behandlede automatisk får del i efterlivet.

Med *Historien om en Moder* (1848) står man over for et af

H.C. Andersens mest komplekse eventyr, hvor den fortvivlede moder, der har mistet sit lille barn, ender sin lange rejse i "det store Drivhuus, hvor Døden boer og passer Blomster og Træer; hver af dem er et Menneskeliv", efter at hun har ofret alt for at få sit døde barn tilbage.⁸ Men drivhuset er ikke identisk med dødsriget. Om det lades moderen og læseren i uvidenhed, efter at hun har givet slip på sit barn, da hun bliver klar over, at det ville gå en sørgelig skæbne i møde, idet historien slutter med de bevægende ord: "Og Døden gik med hendes Barn ind i det ubekjendte Land".⁹

I *Dynd-Kongens Datter* (1858), der foregår i vikingetiden, bliver hedningen Helga, Dyndkongens datter, omvendt til kristendommen af en præst, som hun begraver, efter at røvere har dræbt ham. I slutningen af historien, hvor hun står foran at skulle giftes, kommer den døde præst svævende ned fra Himmeriges rige og fortæller, at glansen og herligheden dér overgår alt jordisk. Helga beder derfor om blot at kaste et blik ind i Himmeriget et minut, et ønske han efterkommer: "Og han løftede hende i Glands og Herlighed, i en Strømning af Toner og Tanker; det var ikke blot udenom hende, det lyste og klang, men inden i hende. Ord kan ikke udsige det."¹⁰ Men tre minutter i Himlen er som flere hundrede år på Jorden, og ligesom i det jødiske sagn, H.C. Andersen her afslutningsvis har gendigtet, bliver hendes legeme til støv, da hun vender tilbage. Kun en visse lotusblomst ligger, hvor hun havde stået.

Hvad enten Dødsriget eller Paradiset er det ubekendte land, eller ord blot ikke kan udsige karakteren af det, var H.C. Andersen med andre ord i almindelighed ikke i tvivl om, at sjælen var udødelig.

Eventyrenes grave

Måske derfor spiller beskrivelser af gravskikke og af kirkegårde også en stor rolle i såvel dagbøgerne og brevene som i forfatterskabet.

Og de spænder utrolig vidt. Allerede i Andersens allerførste eventyr *Dødningen* fra 1830, senere omarbejdet til *Reisekammeraten*, er beskyttelsen af de afdødes minde et centralt motiv. Da hovedpersonen Johannes mister sin fader, sniger han sig bort fra det lystige gravøl; "han havde skaaret og sammenføiet et stort Trækors, det bar han hen paa Kirkegaarden og satte paa Faderens Grav, som alt nogle af Byens Piger hav-

de bestrøet med Sand og Blomster".¹¹ Og da han drager ud i verden, kommer han ind på en kirkegård, "saae de mange sjunkne Grave, der vare overgroede med høit Græs, da tænkte han paa sin Faders Grav, der nok ogsaa snart vilde synke saaledes sammen, da han ikke var og pyntede og lugede den. – Taus sadde han sig ned og rykkede Græsset af een af de nærmeste Grave, reiste de sorte Kors der vare faldne om, og lagde Krandsene, som Vinden havde revet bort fra de fri-ske Grave, igjen paa deres Sted, i det han tænkte, at ogsaa en kjærlig Haand vilde tage sig af hans Faders Grav, nu da han ikke kunde det." ¹²

H.C. Andersen berører her de sociale skel i datiden. I romanen *Lykke-Peer* (1870) giver det sig udslag i en tragikomisk episode, hvor en enkemadamme fortæller om sit barns begravelse: "Jeg sparede i den Anledning ikke paa Blomster!" sagde hun, "og nu maa De betænke, at det døde i den dyre Tid, hvor de maae skæres af Potte! hver Søndag gik jeg til min Grav og lagde en Krands med stor, hvid Silkeløife. Sløifen blev strax stjaalen af Smaapiger og brugt til Balbaand. Det var saa fristende! Nu kommer jeg en Søndag, jeg vidste, at min Grav var i Hovedgangen til Venstre, men som jeg kommer, saa er min Grav til Høire. Hvad er det, siger jeg til Graverkarlen, har jeg ikke min Grav til Venstre? – ""Nei, ikke længer!"" svarede Karlen, ""Madamens Liig ligger der nok, men Gravens Overdeel er flyttet til Høire, da Stedet er en Andens Begravelses-Plads."" – Men jeg vil have mit Liig i min Grav, sagde jeg og det havde jeg jo min lovlige Ret til at sige. Skal jeg her gaae og pynte en falsk Overdeel, mens mit Liig ligger uden noget Tegn paa den anden Side, det vil jeg ikke! – ""Ja, saa maa Madamen tale med Provsten!"" Det er saadan en yndig Mand, Provsten! han gav Lov til at mit Liig kom til Høire. Det vilde koste fem Rigsdaler. Det gav jeg med Kyshaand og stod selv ved min gamle Grav. Kan jeg nu være vis paa, at det er min Liigkiste og mit Liig at de flytte? – ""Det kan Madamen!"" og saa gav jeg hver en Mark for Flytningen."¹³

I et par af eventyrene lader H.C. Andersen de voksnes gravskikke afspejle sig i børnenes leg. Det er tilfældet i *Den lille Idas Blomster* (1835), hvor titelfiguren og hendes to fætre begraver de visne blomster i haven, efter at de har været til bal om natten, i "en lille Papirsæske, der var tegnet nydelige Fugle paa". Den skal være deres "nydelige Liigkiste", og som æresbevisning skyder de to drenge til slut med flitsbuer over graven, "for de havde ingen Geværer eller Kanoner" (fig.

Fig. 2. Illustration til *Den Lille Idas Blomster*. Vilhelm Pedersen 1849.

2).¹⁴ Også i *Hjertesorg* (1853) er læseren i børnenes univers. Her begraver børnene garverenkens moppe og tager betaling for at fremvise graven, der er indhegnet med potteskår og bestrøet med sand, medens de øverst på den har sat "en halv Øl-Flaske med Halsen op, og det var slet ikke allegorisk".¹⁵

Medens læseren lades i uvidenhed om, hvor man skal finde blomsternes eller moppens grav, bevæger Andersen sig i andre dele af forfatterskabet i den virkelige verden, der lader sig geografisk bestemme.

De hjemlige kirkegårde og grave

Det gælder således Assistens Kirkegård på Nørrebro i København, hvor en anekdote i *At være eller ikke være* vidner om, hvordan kirkegården er blevet forvandlet til en hyggelig have eller park fra enten et trøstesløst sted som i *Dødningen* og *Reisekammeraten* eller et uhyggeligt rædselsromantisk i *De vilde Svaner*, der er befolket af lamier, dvs. hekse, som ved nattetide "toge deres Pjalter af, som om de vilde bade sig, og saa gravede de med de lange magre Fingre ned i de friske Grave, toge Ligene frem og aade deres Kjød".¹⁶ I romanen fortælles om en engelsk familie, der tog en vogn og sagde til kusk: "Kjør os hen, hvor der er noget Smukt at see!" Det smukkeste, kusk vidste, var Assistens Kirkegård, og de skulle efter sigende være blevet så henrykte, at de lovede at komme igen for at blive begravet på lige netop det sted,

der var det smukkeste i verden. Og Niels Bryde, der lige har mistet sin moder, som netop bliver begravet på Assistens Kirkegård, er enig. Det er det dejligste sted i verden: "han ønskede at kunne blive med sin Fader her under de smukke Træer, hvor Fuglene sang, hvor Muren prangede med Billeder, hvor Gravene stode med Monumenter, Blomster og Krandse. Her var saa festligt, saa yndigt."¹⁷

Også i historien om *Et godt Humeur* (1852) er scenen henlagt til Assistens Kirkegård: "lad os komme der, naar Solen skinner og Træerne ere grønne; lad os gaae mellem Gravene! hver af disse er som en lukket Bog med Ryggen op ad, man kan læse Titelen, som siger hvad Bogen indeholder og siger dog Ingenting."¹⁸

I 1856 skrev H.C. Andersen første del af *Et Stykke Perlesnor*, der er formet som en rejse gennem Sjælland. Bl.a. gøres holdt i Roskilde, "Kongegravenes By ved Hroars Væld".¹⁹ Men det er nu ikke domkirken, han fokuserer på. Nej, han vil kun søge en grav på Graabrødre Kirkegaard: "en ringe Steen er lagt hen over den, Orgelets Drot, den danske Romances Fornyer, hviler her ... *Roeskilde*, Kongegravenes By, i din Perle ville vi see paa den ringe Grav, hvor i Stenen er hugget Lyren og Navnet: *Weyse*."²⁰ Man kan diskutere, om det er en ringe grav, eftersom det er en sarkofag, men Andersens synspunkt skyldes måske, at det var en type gravmæle, der var ved at være umoderne i 1840'erne, da Weyse blev begravet.

Sorø er byen, "der gjemmer *Holbergs Støv!*"²¹ Men i marts 1862 var det også her, at Andersens ven B.S. Ingemann fik sit sidste hvilested. H.C. Andersen var med til begravelsen, og hans beskrivelse vidner om datidens begravelsesskikke bl.a. brugen af mos frem for gran: "Graven var belagt med Mos og uden om den sat, uden Rod, en Mængde Graner", så den åbenbart har været forvandlet til et lille stykke skov, som skærmede den mod den iskolde vind, der blæste den dag.²² Fortsætter vi rejsen vestpå over Store Bælt, finder vi en beskrivelse af den nu nedlagte St. Knuds Kirkegaard i Odense i romanen *Kun en Spillemand* (1837). Den 18. november 1836 beder Andersen i et brev Odenseveninden Henriette Hanck undersøge, om gravene på kirkegården allerede var brolagte i 1816, og tilføjer i en parentes: "Det er et særdeles poetisk Skue at see, ikke som Byron siger: "Græsset bølge let over Graven", men Graven stenet til."²³ Jette Hanck kunne ikke svare på spørgsmålet, men det kunne hendes fader J.H.T. Hanck: "*Gravene* paa St. Knuds Kirkegaard vare alle-

rede brolagte 1802, da jeg (J.H.) kom til Odense, og denne uskøjne Skik er siden troligen vedligeholdet *der*; men Frue og St. Hans Kirkegaard ere derimod planerede, og tildeels beplantede med Blomster."²⁴ Man har altså tydeligvis valgt at brolægge gravene af hensyn til vedligeholdelsen. Umiddelbart kunne man tro, at Andersens ovennævnte parentes var ironisk ment, men i romanen, hvor han i øvrigt skriver, at brolægningen først skete **efter** 1816,²⁵ er det svært at se, om også han synes, at det er en uskøn skik, når det hedder: "Træder man ind paa *St. Knuds* Kirkegaard, da kan man ikke bruge Digterens Ord: "let bølge Græsset over vore Grave!" Alle Grave her ere brolagte, ganske som man brolægger en Gade. De Efterlevende, som ret ville vise Omhu for deres Døde, sørge for at Brolægningen holdes vedlige og hvert lille Græsstraae bliver bortluget."²⁶

Skal man tro dagbogen, var der til gengæld næppe ret mange, der havde bekymret sig om at luge osv., da Andersen under en rejse i Jylland besøgte Gørding Kirke 20. juli 1859: "jeg snoede en Krands og lagde paa een. Ved en anden laae en Menneske Knokkel, den fik jeg ned i Jorden og lagde en Steen over."²⁷ Det er helt tydeligt, at Gørding, der var et typisk eksempel på kirkegårde, som de havde set ud i flere hundrede år uden monumenter og blomster, forekom Andersen mærkelig for ikke at sige stødende.

Næste dag var han inde på kirkegården i Fjaltring og noterer i den forbindelse: "En 22aarig strandet Matros laae her, jeg lagde en Krands paa hans Grav og pyntede den".²⁸

I sommeren 1844 inviterede Christian VIII H.C. Andersen til Føhr, hvor han og dronning Caroline Amalie holdt ferie hvert år. Under opholdet var han med dronningen på en udflugt til Oland, og i den forbindelse opfordrede kongen ham til at se kirkegården, som han åbenbart regnede for en seværdighed. Det syn, der mødte Andersen var endnu mere makabert end det, han i 1859 blev vidne til i Gørding: "Jeg løb til den Ende af Øen hvor Havet ved sidste Stormflod havde revet hele Stykker bort, her var en lav Skrænt, forraadne Liigkister stak frem, rundt om Menneskeknokler, Hovedpande Been, Alt hvad, som gaaer løst, samles og begraves dybere inde i Landet, til Havet igjen naaer derhen og rive dem med, det er meest Sømænd; de kan saaledes jordes og dog blive Havets Bytte."²⁹

Oplevelserne på Oland brugte han i romanen *De to Baronesser* (1848) i en scene, hvor tjenestepigen Keike viser den ene af titelpersonerne, den lille Elisabeth, rundt på øen: "Haand

i Haand vandrede de [...] hen imod Havet, hvor den gamle Kirkegaardsplads var, og hvor Brændingen ved hver Storm skar Stykker fra Skrænten; denne var lav, og rundtom stak Stumper af Liigkister og hele Menneskeknokler frem. *Keike* krøb ned til den laveste Pynt og opsamlede i sit Forklæde de Been, der ellers snart maatte skylles væk; dem vilde hun bære op til den nye Kirkegaard og lægge i Jorden der, saa vare de dog i Ro saalænge, til Havet engang naaede derop." Mon ikke Andersen i dette tilfælde også har gjort det samme som *Keike*? I hvert fald er det ikke svært at forestille sig, at Andersen selv har reageret som *Keike* i respekt for de døde, når det hedder, at de går op til den nye kirkegård, hvor *Keike* "tog en Spade, nedgravede Dødningebenene, hun havde samlet ved Stranden og læste et "Fader vor!" over dem. Lille *Elisabeth* førte hun fra Grav til Grav, thi *Keike* forstod at læse Indskrifterne og kjendte alle Gravene; paa enkelte var opreist en stor, noget flad Steen, hvori var hugget, foruden Indskriften, den Afdøde selv, svævende i Skyer og modtaget af Forudgangne. Der var mange rørende og mange saare kortfattede Indskrifter; enkelte toge sig høist curiøse ud, men det faldt ikke *Keike* ind. Her læste man paa en Liigsteen, at foruden Manden selv, hvilede her Benene af hans endnu levende Kone. Hun havde selv sat Indskriften, saa maatte den jo være sand. En anden Steen var reist for en paa Havet omkommet, aldrig fundet Styrmand og hans efterladte Børn; Dødsaaet for dem manglede, men der stod Plads aaben, at det kunde sættes til. Alle Gravstene vare halv overtrukne med en fugtig Grønhed; ikke en Blomst fandtes, et Par Buxbombske vare de eneste Væxter, man saae, og disse vare halv gaaede ud; derimod stode et Par Børnegrave med smuk mosaikagtig Indfatning af Conkyllier og runde, af Havet slebne Stene."³⁰

Kirkegårde og grave i Tyskland, Italien, Grækenland og Konstantinopel

Også i udlandet var H.C. Andersen en flittig gæst på kirkegårdene. Bl.a. opsøgte han gerne de kendtes gravsteder fx den tyske fabeldigter C.F. Gellerts (1715-69) grav i Leipzig, som han beskrev meget anskueligt og detaljeret i *Skyggebilder af en Reise til Harzen, det sachsiske Schweiz etc.etc. i Sommeren 1831* (1831): "En flad, simpel Steen med hans Navn og Døds-Aar laae derover, ved Siden var plantet et Rosentræ, og rundt om stod et lavt Gitter, hvor de Mange der havde besøgt Digterens Grav, havde skrevet og skaaret deres Navne."³¹ Andersen skrev også sit eget, for graffiti har som bekendt eksisteret til alle tider. Igen bemærker man sig ordet

”simpel”. Da Gellert døde, var den type gravsten ganske almindelig men gammeldags på Andersens tid. Beskrivelsen af Gellerts grav er i og for sig ikke så interessant i forhold til hans iagttagelser af de nye grave, der tydeligvis stødte hans æstetiske sans, idet de var ”saa underligt pyntede, man havde foruden Blomster og Krands, besat dem med Citroner og Appelsiner, og nogle af disse vare skaarne i Stykker; fra Krandsen flagrede lange Baand med Guld- og Sølv-Fryndser, der, naar denne hele Stads var noget gammel, saae ganske hæsligt ud. Paa Baandene vare Vers aftrykte, deels selvgjorte, deels valgte af bekjendte Digtere.” Og så tilføjer han: ”At en Grav smykkes med en enkelt Krands, finder jeg smukt og betydningsfuldt; Tømmermanden sætter jo ogsaa sin Krands med det brogede Flitterguld, paa Husets Tag, naar den hele Bygning er reist, hvorfor skulde vi da ikke, ligesom han, ogsaa her sætte en Krands, Graven er dog Taget paa vor Jordlivs Bygning, først naar denne er klappet til, er den fuldkommen reist.”³² Efter denne ret overraskende men ret logiske religiøse betragtning skriver han, at han tilfældigvis overværer en begravelse, hvor kisten ligeledes er pyntet med blomster, citroner og appelsiner. Om han har opfattet det som en slags hedensk offergave, fremgår ikke, men også det har tydeligvis stødt ham.

På sin første rejse til Tyskland i 1831 kom Andersen også til landsbyen Lohmen, hvor han ikke alene beundrede kirken men også kirkegården. Han stoppede op ved en helt ny grav, hvor man bemærker hans syn på døden som en søvn, der forekommer paradoksal, eftersom han stod fremmed over for tanken om kødets opstandelse: ”en frisk Grav var nylig kastet, det hvide Sand strøet paa, men Vinden havde revet Blomsterne af Graven, jeg samlede dem igjen til en Krands og lagde dem paa den, en lille Fugl qviddrede i Træet tæt ved, som om den vilde sige mig Tak; han havde vist seet og kjendt den stille Sover, der her hvilede sit trætte Hoved i den kjølige Jord.”³³

Under sin store udenlandsrejse i 1833-34 besøgte H.C. Andersen Bologna og var også på kirkegården, og ironien er ikke til at tage fejl af, når han i *En Digters Bazar* (1841) omtaler den som ”den rige Kirkegaard”, hvor han betragtede de mange marmormonumenter, der var lavet af såkaldte bononiske sten, der har en selvlysende effekt, og som ”faae deres Lys fra den Døde, de ere reiste over; men jeg fandt ingen, der endnu havde inddrukket noget Lys, skjøndt paa den ene læstes, at her laae en *berømt* Comedieskriver – og paa den

anden stod, at her hvilede en Dame, der havde kunnet tale Græsk og Latin".³⁴

Under sin store rejse i 1840-41 besøgte H.C. Andersen Grækenland og Konstantinopel, det nuværende Istanbul. Som altid havde han et skarpt blik for forgængeligheden midt i skønheden. I dette tilfælde var det på Akropolis i Athen, hvor det gik hårdt ud over Parthenon under venetianernes belejring i 1687 og under den græske frihedskrig i 1820'erne. "Faa Skridt fra mig mellem de sprængte Marmorblokke, hvor den vilde Tidsel skjød frem, laae Menneskeknokler, man havde henkastet et Dødningehoved paa den hvide Marmorblok; det gjorde et forunderligt mægtigt Indtryk paa mig! Taarerne strømmede mig ud af Øinene!"³⁵ Det er næppe tilfældigt, at han bruger ordet "Dødningehoved" fremfor "hovedskal" eller "kranium", fordi det forstærker virkningen rent stilistisk.

En helt anden men lige så bevægende oplevelse var et besøg på den muslimske gravplads ved Scutari uden for Konstantinopel, som han vier et særskilt kapitel i rejsebogen. Her mødte han givetvis en gravplads, som han så som den ideelle også i en kristen sammenhæng, fordi islam ser det enkelte individ som et unikt væsen, der til stadighed er grund til at mindes til evig tid: "Der, hvor een er jordet, lægge Tyrkerne aldrig et nyt Liig, den Dødes Grav er hans Hjem, og det er fredet; saaledes maa Kirkegaarden voxer, den ved *Scutari* strækker sig milevidt. For hvert Barn, som fødes, plantes en Platan, for hvert Menneske, der dør, plantes en Cypres, Kirkegaarden ved *Scutari* er derfor en udstrakt Skov, den er gjennemskaaret med Veie og Stier. Her ere de rigeste Gravmonumenter, den største Afvexling af Mindesøiler over de Døde. Paa de Grave, der dækkes af en flad, udstrakt Steen, er midt i denne anbragt en Fordybning, hvori Regnvandet kan samles, de herreløse Hunde lædske her deres Tørst, og Tyrken, som seer det, finder heri et Tegn paa, at den Døde er salig i *Mohammeds* Paradiis." Og videre hedder det: "Intet Hegn indeslutter denne Skov med de Dødes Grave, eensomt og stille er her under disse mægtige Cypresser; den brede Landevei gaaer hen over de omstyrtede Grave; Araberen driver sine Kameler forbi, Klokken paa Dyrets Hals er den eneste Lyd i denne store Eensomhed ... det Forkrænelige sover der uden at drømme, det Evige stræber mod Gud. Hvilken Stilhed mellem disse Grave under Cypresserne! i den maaneklare Aften ville vi vandre her. Hvilke mørke Træer! Natten slumrer over Gravene; hvilken lysende Himmel! Livet strømmer ud fra den."³⁶ Kirkegården er her forvandlet fra et sted

præget af uhygge eller af glemsel og forfald til en landskabelig romantisk og paradisisk have. Og netop have er ordet, han afslutningsvis bruger til at karakterisere gravpladsen i Scutari: "Der er stille i de Dødes Have!"³⁷

Kirkegårde og grave på den Iberiske Halvø

I 1862 besøgte H.C. Andersen først Spanien og siden i 1866 Portugal. Igen stod besøg på kirkegårde på programmet.

Den fred i sindet, han havde følt i Scutari, fandt han ikke på kirkegården i Barcelona. Her var ikke en dødens have, men snarere en by, der leder tanken hen på industrialismens lejerkaserner. Han bruger selv ordet "Pakhuse". "Favnhøie Aloer voxte til Gjerde, høie Mure omslutte her en By, beboet kun af Døde." Man får nærmest indtryk af, at det kun gælder om at få stuvet de døde af vejen. "Indenfor strække sig lange, eensomme Gader med sex Etages kaserneagtige Huse, i hvilke

Fig. 3. Den ældste del af Den Protestantiske Kirkegård i Málaga.
Foto: Karin Kryger 2015.

Side om Side, over og under hinanden, er muret Celler, og i hver af disse ligger Liget i sin Kiste; en sort Plade med Navn og Indskrift lukker for Aabningen. Bygningerne have Udseende af store Pakhuse med Laage ved Laage. Et stort Gravkapel med Sørgealtre er Kathedral i denne Dødningeby, en Græsplads med høie, sorte Cypresser og et enkelt fritstaaende Gravmonument giver nogen Afvexling i disse Gader, hvor *Barcelonas* Beboere, Slægt paa Slægt, som stumme, tause Beboere drage ind i deres Gravkamre." Selv solen generede ham. Den brændte trykkende mellem de hvide mure, og stilheden virkede så beklemmende, at han ville ud igen i det levende liv.³⁸ Hvor fremmedartet denne gravskik forekom ham, kan aflæses af dagbogen, hvor han har tegnet disse dødens "Pakhuse" for at fastholde det deprimerende synsindtryk.³⁹

Fra Barcelona gik turen sydpå til Málaga, og et af højdepunkterne blev et besøg sammen med konsulen H. W. von Scholtz Hermensdorff på den protestantiske kirkegård, "den hyggeligste, deiligste Kirkegaard", Andersen tilsyneladende nogensinde havde set, en fuldstændig kontrast til kirkegården i Barcelona. "Blomster og Grønt, mageløs Udsigt over Havet til Afrikas Kyst, en smuk pompeansk malet Bygning hvor man kunde drikke Kaffe, Alt som en yndig Have, saa stille, saa fredelig, her vare Grave med engelske, tyske danske og norske Indskrifter ... Her vil jeg ligge begravet skal jeg døe [i] Spanien! udbrod jeg, nei sagde Consulen fortæl først om dette smukke Land, jeg vil ikke være med at begrave Dem her."⁴⁰

I rejsebogen *I Spanien* (1863), blev der naturligvis også plads til at skrive om kirkegården i Málaga (fig. 3): "Hjemme i de nordlige Lande fortælles om dybe, mørke Indsøer, der forunderligt drage Menneskene til sig og hvor den Melancholske tilsidst rives hen af en usynlig Magt og kaster sig i det lokkende Dyb; en Deel af denne forunderlige Tiltrækningskraft havde for mig *Malagas* protestantiske Kirkegaard."

Besøger man i vore dage kirkegården, kan det være svært at se, at den på Andersens tid var "et Stykke Paradiis" og "den deiligste Have" med hække af blomstrende myrter, høje buske af geranier, og passionsblomster, der slyngede deres ranker over mange gravsten, medens "Pebertræerne sænkede deres grædepiilshængende Grene ned over Hvilestedet". Også caféen beskrives: "herinde var Forfriskninger at faae; smukke Børn, med straalende Livsens Øine, legede der."⁴¹

Fig. 4. Den ældste del af Den Protestantiske Kirkegård i Málaga.
Foto: Karin Kryger 2015.

Kirkegården med gravene, forfriskningerne, dvs. det livgivende vand, og de legende børn bliver med andre ord et billede på livets cyklus.

Tre år efter blev Andersen inviteret til at besøge nogle venner i Portugal, som boede på landstedet Pinieros uden for Lisabon. Det var en meget smuk egn, og på en højde med en vid udsigt over Tejofloden lå St. Johannes Kirkegården, som bestemt ikke faldt i Andersens smag: "Den midterste Plads indtages af et Capel, i hvis mange Nischer prange Helgen-skikkelser, hugne i Marmor; men slettere gjort har jeg intet Arbeide seet; det er Vrængbilleder af Helgene, forfærdelige Idiotskikkelser, det er en Forsyndelse mod det rene Marmor. Ud fra Capellet strække sig i Alleer Monument ved Monument, formede som smaa, tunge Taarne eller opstillede Pyramider; man gaaer herude i Billedhuggerkonstens Barn-dom."⁴² Byens anden og større kirkegård så han ikke, men den får alligevel et par ord med på vejen: "den fører Navnet "Prazeres", det vil sige "Fornøielse", de Franskes *plaisir*. Man maa troe, at en Humoristiker har døbt Stedet."⁴³

Svenske Kirkegårde

Endelig skal Sverige nævnes. I 1849 besøgte han bl.a. Husaby Kirke, hvor den første svenske konge, der lod sig døbe, Olof Skotkonung (ca. 980- (995-) ca.1022) og dronning Estrid ligger begravet uden for kirken. Om det gik op for Andersen, at der var tale om kongegrave, er et spørgsmål. Videre imponeret blev han i hvert fald ikke. I rejsebogen *I Sverrig* (1851) hedder det blot: "Kirkegaardens gamle Træer skygge over ældgamle Grave [...] I Liigkiste-Form over Gravene ere Kampstene lagte, sirede med plumpe Udhugninger fra Catholicismens Tid."⁴⁴

I dagbogen får man dog et bedre indtryk af gravene, for her skriver han, at de var sammensat af fire lange sten, så de dannede en stor ligkiste, altså en meget klassisk type, som han må have mødt mange gange sydpå, men som unægtelig ikke er særlig almindelig her i Norden.⁴⁵

Andersen besøgte adskillige kirkegårde på sine rejser i Sverige, men beskrivelsen af kirkegården i minebyen Sala siger mere end mange andre også meget om ham selv: "Jeg kjendte Ingen her i Byen, Ingen førte mig, saa gik jeg med Køerne, og kom til Kirkegaarden; Køerne gik forbi, jeg steg over Stenten, og stod mellem Gravene, hvor Græsset voxte høit, og næsten alle Liigstene laae med udslettede Indskrifter, kun paa en og anden var læseligt, "Anno –" ja hvad da? Og hvem hvilede her? Alt var udslettet paa Stenen, udslettet som Jordlivet af den, der nu var Jord i Jorden. Hvilket Livsdrama have I Døde spillet i det stille Sala? Den nedgaaende Sol skinnede hen over Gravene; intet Blad rørte sig paa Træerne; Alt var stille, dødsstille i Sølvminernes Stad."⁴⁶

Verdens dejligste kirkegårde

Gennem sit lange rejseliv så H.C. Andersen gamle og nye kirkegårde, forfaldne og velholdte. Begejstret for det nye, som han altid var, er der næppe tvivl om, at han foretrak de havelignende gravpladser som Assistens Kirkegård, gravpladsen i Scutari og sidst men ikke mindst den protestantiske kirkegård i Málaga (fig. 4), hvor liv og død forenedes på den smukkeste måde. Og med sin fast forankrede tro på udødeligheden glæder han sig utvivlsomt i sin himmel over, at hans grav på Assistens Kirkegård er bevaret og et udflugtsmål for mange turister fra nær og fjern, der tilmed får muligheden for at opleve netop den type kirkegård, han selv foretrak (fig. 5).

Fig. 5. H.C. Andersens grav på Assistens Kirkegård. Foto: Stine Helweg 2016.

Litteratur:

Dagbøger: *H.C. Andersens Dagbøger 1825-1875*. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under Ledelse af Kåre Olsen og H. Topsøe-Jensen. I-XII, Kbh. 1971-77.

Eventyr: *H.C. Andersens Eventyr*. Kritisk udgivet efter de originale Eventyrhæfter med Varianter ved Erik Dal og Kommentar ved Erik Dal, Erling Nielsen og Flemming Hovmann, I-VII. Kbh. 1963-90.

MLE: H.C. Andersen, *Mit Livs Eventyr*. Revideret Tekstudgave ved H. Topsøe-Jensen med Noter af H.G. Olrik og Udgiveren, I-II, Kbh. 1951.

SV: *ANDERSEN. H.C. Andersens samlede værker*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under redaktion af Klaus P. Mortensen. Kbh. 2003-2007.

Johan Fjord Jensen, *Vest for paradis. Begravelsespladsernes natur*. Kbh. 2002.

Birgitte Kragh, *Til jord skal du blive ... Dødens og begravelses kulturhistorie i Danmark 1780-1990*, Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 9. 2003.

Svend Larsen (udg.), *H.C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck*, Kbh. 1942-46.

Chr. Svanholm, *H.C. Andersens Ungdoms-tro*. Trondheim 1952.

Noter

- 1 MLE II,131.
- 2 Eventyr VI, 17.
- 3 Chr. Svanholm, H.C. Andersens Ungdoms-tro, Trondheim 1952, 135.
- 4 SV 8. 436. Gravstenen er i dag forsvundet.
- 5 Ibid 6,217f. og 249f.
- 6 Eventyr I, 151.
- 7 Ibid II,15.
- 8 Ibid,162.
- 9 Ibid, 164.
- 10 Ibid III, 93.
- 11 Ibid I, 192.
- 12 Ibid, 193.
- 13 SV 6, 280f.
- 14 Eventyr I, 49.
- 15 Ibid II, 246.
- 16 Ibid I, 136.
- 17 SV 6, 32.
- 18 Eventyr II, 239.
- 19 Ibid III, 141.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid.
- 22 Dagbøger V, 153.
- 23 Svend Larsen (udg.), H.C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck, Kbh. 1942-46, 154.
- 24 Ibid 161.
- 25 I følge Danmarks Kirker, Odense Amt I, 109 f. blev en del af Sankt Knuds Kirkegård i 1796-97 omlagt og planeret og mere blev afgravet i 1805. Magistraten afstod i 1810 (samme år som Assistskirkegården i Odense blev anlagt) arealet til en gymnastikplads for Katedralskolen og i 1828 anlagdes en have. På kirkegårdens nordlige sløjfede i 1829 114 grave. DK omtaler ikke brolægningen, men at der skete store ændringer med kirkegården i perioden står fast.
- 26 SV 5, 145.
- 27 Dagbøger IV, 340.
- 28 Ibid, 341.
- 29 Ibid II, 426.
- 30 SV 3, 395.
- 31 Ibid14,135.
- 32 Ibid, 135f.
- 33 SV14, 152.
- 34 SV 14, 266.
- 35 Ibid, 391.
- 36 Ibid, 475f.
- 37 Ibid, 476.
- 38 Ibid15, 236f.
- 39 Dagbøger V, 217.
- 40 Ibid 238f.
- 41 SV 15, 285.
- 42 Ibid, 436.
- 43 Ibid.
- 44 Ibid, 25.
- 45 Dagbøger III,369f.
- 46 SV 15.78.